

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Zübeyde Özben Dokak. *Maverâünnehir Hanefî
Usûlünde Sünnet V.-VIII. Asırlar Çerçevesinde
Mukayeseli Bir Yaklaşım.* İstanbul: İFAV, 2020, 296 sayfa.**

Ali SEVER*

Sünnetin tespiti ve anlaşılmasına yönelik Ehl-i hadîs'in yaklaşımı dışındaki bakış açıları inceleyen çalışmaların artması hadis sahasına yeni perspektifler kazandırması açısından önemlidir. Disiplinlerarası özelliğe sahip olması nedeniyle bu tarz çalışmalar kaynak, metod, sınırlılıklar, kesişen noktalar ve çıktılar itibarıyla dikkatle incelenmelidir. Ülkemizde son yıllarda itikadi ve fıkhi mezheplerin sünnet anlayışları üzerine yapılan çeşitli çalışmalar 1- mezheplerin genel anlayışlarını tespit etmeyi hedefleyen, 2- bir isim ve bu ismin eserlerini merkeze alan, 3- belli bir bölge ve zaman dilimini esas alan çalışmalar olarak tasnif edilebilir. Dokak'ın üçüncü kısma dâhil edilebilecek matbu doktora tezinde 5.-8./11.-14. asırlar arasında yaşamış Mâverâünnehir bölgesi Hanefî usul âlimlerinin sünnet anlayışları ve konuyla ilgili meseleler incelenmiştir.

Eser, giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte çalışmanın coğrafi ve zamansal çerçevesi, amacı, metodu, temel kaynakları ve literatür değerlendirmesine yer verilmiştir. Birinci Bölümde sünnetin tanımı, içeriği, kaynağı, taksimi ve bağlayıcılığı konuları işlenmiş, İkinci Bölümde haberin tarifi ve kısımları ele alınmıştır. Üçüncü Bölümde haberin inkitâ, zâhirî ve bâtinî inkitâ başlıkları çerçevesinde konu edilmiştir. Dördüncü Bölüm ise râvi ve rivayet konularıyla ilgili çeşitli meselelere dairdir. Birinci Bölümde Hanefî usul eserlerinde genellikle haber bahislerinin altında sunulan sünnet konusu merkeze alınmaktadır. Kitabın temel konusu olması nedeniyle böyle bir tasarruf anlaşılabilirse de daha sonra haber başlığının genel manada işlenip akabinde gelen bölümlerde râvi-rivayet, râvi-rivayet içerikli bir tasnifin izlenmesi konular arasındaki bağlantıyı takip etmeyi zorlaştırmaktadır. Ayrıca bu durum bazı meselelerde kısa aralıklarla sıkça tekrara neden olduğundan okuyucuyu ayrıca yormaktadır.

Çalışmanın çerçevesinin belli bir zaman dilimi ve coğrafya esas alınarak çizilmesi, Hanefî mezhebinde fukaha ve mütekellimün metotlarını benimseyen usulcülerin sünnetin kapsamına dair farklılaştıkları noktaların belirtilmesi, daha ziyade vaka-konu odaklı anlatılan umûmü'l-belvâ meselesinin râviye dönük boyutuna da vurgu yapılması (s. 191-2), Hanefî usul eserlerinde cerh-ta'dîl içeriğinin daha ziyade mezhebî saiklerle gündeme geldiğinin belirtilmesi (s. 271-2) kitabın dikkat çekici yönlerindedir.

* Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı. asever@nku.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5615-2001

Çalışmanın isminden itibaren bölgesel ve zamansal tayinlerin oluşu okuyucuya kolaylık sağlamaktadır. Bununla birlikte ilgili zaman içerisinde Hanefî mezhebinin bölgedeki durumu net bir şekilde yansıtılmamıştır. Konuyla ilgili yapılan çalışmaların da etkisiyle metinde geçen Orta Asya Hanefileri, Buhara Hukuk Okulu, Buhara-Semerkant Okulu, Semerkant meşâyihî, Mâverâünnehir meşâyihî gibi ifadelerin ne tam olarak içeriğinden ne de kesiştikleri ve ayrıştıkları noktalardan bahsedilmektedir. Kitabın dönemsel sınırlar başlığında değinilmemesine karşın çalışmanın amacı sunulurken Alâeddin es-Semerkandî'nin (ö. 539/1144) eserindeki ayırımı dikkate alındığı anlaşılmaktadır ancak konunun bu şekilde arzı yeterli gözükmemektedir. Ayrıca bu kısımda tarih-tabakât eserlerine de başvurulmamıştır. Burada çalışmanın hacmini zorlamaksızın en azından Kefevî'nin (ö. 990/1582) *Ketâibü'l-a'lâmi'l-ahyâr*'ı üzerinden ya da bu eserin üzerine yapılan çeşitli çalışmalardan mezhep içindeki çizgilerin bölgedeki durumuna değinilebilirdi.¹ Ayrıca Semerkant Okulu'nun mezhep içinde bir ekol olup olmadığı da kitapta ikna edici düzeyde işlenmemiştir.

Çalışmanın temel kaynakları hususunda yazar, sınırları çizilen üç asır içerisinde değerlendirmeye alınan eser sayısında dengeli bir dağılım gözetmiştir. Ancak özellikle aşağıda bir kısma değinilecek olan ikincil literatür açısından bazı çalışmalar gözden kaçmıştır. Girişte tarihsel arka plan anlatılırken Hanefî mezhebindeki itikadi gelişmelere dair Çağfer Karadaş² ve Mehmet Kalaycı'nın³ ilgili çalışmaları, Hanefî usulcülerin hadislerle ilgili görüşlerinin geniş bir perspektiften görülebilmesi için Abdülmecîd et-Türkmânî'nin *Dirâsât fi usûli'l-hadis alâ menheci'l-Hanefiyye*'si, içinde usul âlimlerinin de bulunduğu 20 küsur Hanefî âlimin sünnet tanımına yer veren Ebü'l-Hasenât Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1304/1886) *Tuhfetü'l-ahyâr bi-ihyâi sünneti'l-ebâr* ve şerhi *Nuhbetü'l-enzâr*'ı bu çerçevede zikredilebilir. Ahmet Özel'in *Hanefî Fıkıh Âlimleri* ile Mehmet Boynukalın'ın *Fıkıh Usulü Âlimleri ve Eserleri (III-XIII. Hicri Yüzyıl)* de tarihsel süreci göstermesi adına faydalanılabilecek eserlerdendir. Bu çalışmalar yazarın kitabında değinmediği ve özellikle günümüze eserleri ulaşmayan âlimleri göstermesi açısından da önemlidir.

Çalışmanın metodu mezhep içindeki iki yaklaşımın mukayesesi üzerine kurulmuştur. Konu başlıklarına göre tarafların görüşleri belirtilmiş, zaman zaman farklılaşan yönler özellikle dikkat çekilmiştir. Ancak yazar, konu hakkında bazı yerlerde tahlil ve tenkit yapmamış, bazı yerlerde ise kendi yorumları oldukça sınırlı kalmıştır. Bu tür katkılar bölüm sonlarındaki değerlendirme başlıklarında da ağırlığını hissettirmemektedir. Karşılaştırma, benzerlikler ve farklılıklar şeklinde bir bütün olarak yapılsaydı metodun çalışmaya katkısı daha net görülebilirdi. Mevcut hâliyle bu iki husus iç içe geçmiş gibidir. Mukayesenin tarafları meselesi üzerinde de durulmalıdır. Yazarın metot kısmında (s. 30-1) belirttiği çerçeve kitap boyunca

1 Konuyla ilgili bk. Huzeyfe Çeker, "Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebü Hanife'den Hicri VI. Asrın Sonuna Kadar)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2012, sy. 19, s. 163-201.

2 "Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdilik -Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci-", *Usul İslam Araştırmaları*, 2006, VI, sy. 6, s. 57-100.

3 "Hanefî Geleneği Mâtürîdî Üzerinden Okumanın İmkânı: Buhara ve Semerkand Farklılaşması Bağlamında Bir Değerlendirme", *İmâm Mâtürîdî'nin İzdüşümü* (ed. Sıddık Korkmaz), Ankara: Fecr Yayınları, 2019, s. 293-335.

düzenli olarak takip edilmemiştir. Çalışmanın yöntemi başlığında Hanefî usulündeki iki hat arasındaki farklılıklar Debûsî (ö. 430/1039), Ebü'l-Usr el-Pezdevî (ö. 482/1089), Serahsî (ö. 483/1090) ile mütekellimûn usulünü benimseyenler olarak belirtilen Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100), Semerkandî, Lâmişî (ö. 6./12. asrın ilk yarısı) ve Üsmendî (ö. 552/1157 [?]) üzerinden bir mukayesenin yapılacağı söylenmiştir. İfade edilen zaman diliminden önceki ilgili meselelerde ise Cessâs'ın (ö. 370/981) eserine müracaat edileceği belirtilmiştir. Ancak usul âlimi olup olmadıkları konusu bir yana, özellikle son bölümde Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) görüşlerine yer verilerek belirtilen sınırın dışına çıkılmıştır.

Karşılaştırmanın tarafları olarak Şâfiîler (s. 93, 120, 123), cumhur ulema (s. 53), muhad-disler/ashâbü'l-hadis (s. 174, 191), hadis usulü eserleri (s. 167, 227, 259) ve hadis usulcileri (s. 169) de gündeme gelebilmektedir. Yöntem kısmında Hanefilerin hadis usulü sistematiğine yaklaştıkları iddiasının tespiti için gayret sarf edileceği belirtilse de bu durum mevcut kapalılığı gidermemektedir. Zira bu yargıda hangi hadis usulü eserinin veya müellifinin esas alındığı belirsizdir. Atf yapılan eserlerden bir çıkarım yapmak mümkün olsa da bu eserlerin önemli bir kısmının belirtilen çerçeveden uzak oluşu yazarın tespitlerinin netleşmediğini düşündürmektedir. Ayrıca bir mezhep içerisinde farklılaşmaların olabildiği, her mezhep müntesibi âlimin aynı görüşte olmayabileceği kabulüyle yola çıkan bir çalışmada mukayese tarafı olarak sunulan kesimlerin yeknesak bir yapıdaymış gibi yansıtılması da çelişkili bir durumdur. Karşılaştırma esaslı yaklaşımın Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (s. 184-5, 216, 242) ve Üsmendî (s. 105, 114, 134, 218, 242, 244, 246) gibi âlimlerin diğer usulcülerden farklı olarak kendilerine has tavırlarını belirleme imkânı verdiği de burada belirtilmelidir.

Çalışmanın içeriği usul eserlerindeki başlıklar esas alınarak oluşturulmuş, Hanefî usulcülerin konu hakkındaki görüşleri ilgili başlıklar altında derlenmiştir. Fukaha ve mütekellimûn metodunu benimseyenler arasında yapılan karşılaştırma zaman zaman bazı âlimlerin görüşleri çerçevesine indirilerek devam ettirilmiştir. Bu durum nispeten muğlak bir tablonun oluşmasına neden olmuştur. Mevcut sunum tarzı yazarın tercihi olsa da çalışmanın muhtevası kitapta belirtilen üç temel amaç çerçevesinde şekillendirilse hem konu daha anlaşılır olabilir hem de dönem daha iyi tasvir edilebilirdi. Böyle bir tercih üç temel amaç için sorulan soruların takibini de kolaylaştırabilirdi. Mevcut hâliyle çalışmada Hanefî fıkıh usulüne hadis usulü konularının dâhil edilmesi, Irak meşâyihî-Semerkant meşâyihî ayırımının sünnet bahislerine yansması ve hâkim geleneğe alternatifler sunulması, Moğol istilasından sonraki dönemde uzlaşma arayışlarının sünnet bahislerini etkilemesi gibi meselelerin farklı kısımlardaki işleniş belli sistematiğe sahip değildir. Çalışmanın temelinde usul eserleri alınmakla birlikte tartışmaların ve farklılaşmaların fûrû fıkha yansımalarına dair bazı örnekler üzerinden uygulamaya dair açıklamalara yer verilebilirdi. Bu durum kitap okunduktan sonra okuyucunun zihninde oluşan pratiğe dönük mukadder sorulara cevap verilmesini de kolaylaştıracaktır.

Çalışmada bazı yerlerde aktarılan görüşlerin kime ait olduğu net değildir (s. 86, 90, 96, 111, 158, 194). Ayrıca eserde bir âlimin görüşünün sayfalar boyunca merkeze alındığı bir konuda diğer âlimlerin görüşlerinin yeterince sunulmadığı meseleler de dikkat çekmektedir. Bu gibi yerlerde aynı çizgideki diğer âlimlerin de bu görüşte olup olmadığı okuyucuya kapalı kalmaktadır. Kimi konularda genellemelere gidilerek Hanefî usulcülerin hadisçilerle yakınlaşmasına değinilmişse de bu yargı bazı meselelerde soru işaretlerine neden olmaktadır. Örneğin hadisçilerin mübhem cerhi kabul etmediği görüşü üzerinden Hanefî usulcülerin de onlardan etkilenmiş olabilecekleri belirtilmiştir (s. 269). Ancak bu görüşün özellikle hicrî ilk dört asırda hadis münekkitleri tarafından ne oranda benimsendiği tartışmaya açıktır.⁴

Kitap okunduğunda üslup açısından klasik metinlerin etkisinde kalındığı hissedilmekte ve tefsiri tercümelemlerle sıklıkla karşılaşmaktadır. “ve”, “ise”, “ile” bağlaçlarıyla oluşturulan cümlelerin çokluğu bilgilerin üst üste gelmesine neden olmakta ve takibi zorlaştırmaktadır (s. 62, 63, 97, 126, 133, 145, 165, 204). Bazı ifadelerin yazımı (ilme'l-yakîn/ilm-i yakîn, s. 66, 114; gâlibü'z-zann/zann-ı gâlib, s. 133, 142), lâm-ı ta'rîflerin kullanımı, kitap isimlerinin yazımı hususlarında kitap boyunca uyulan standart bir yazım şekli benimsenmemiştir. Vefat tarihlerinin sunumuna da yeterince özenilmemiştir. Örneğin 482/1089 olarak verilen Hat-tâbî'nin vefat tarihi 388/998 (s. 55) olmalıdır. Gelenek, ekol, çizgi, cumhur gibi ifadelerin anlam alanları netleştirilmemiştir (s. 23, 29). “Dönemimiz”, “coğrafyamız”, “zamanımız” gibi kullanımlar hem akademik üslupla uyumsuzdur hem de karışıklığa sebep olmaktadır. Kaynakçada yapılan ayırım da işlevsel değildir. Çeşitli meselelerin, isimlerin, kavramların yoğun olarak yer aldığı bir çalışmada konulu dizinin olmaması ise büyük bir eksikliktir.

İşaret edilen bütün bu noktalarla birlikte eserin disiplinlerarası ve karşılaştırmalı çalışmalara katkı sunacağı belirtilmelidir. Kitabın yeni baskısının özellikle sonuç kısmında araştırılacak yeni çalışma konularına yer verilmesi ilim camiası için faydalı olacaktır. Ayrıca usul eserlerindeki teorilerin fûrû fıkıh alanında ne kadar dikkate alındığına dair yeni çalışmaların yapılması, teori-pratik uyumunu görmek açısından önem arz etmektedir.

4 Konuyla ilgili bk. Halil İbrahim Turhan, “Bir Râvi/Rivayet Tenkidi İlkesinin Serüveni: Sadece Müfesser Cerh Kabul Edilir”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2018, XVIII, sy. 1, s. 299-335.